

Elov Ziyodullo Sattorovich
Buxoro davlat universiteti dotsenti,
psixologiya fanlari doktori (DSc)

Mamatov O'tkir Baxtiyorovich
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

TALABA SHAXSIDA BILISH FAOLIYATIGA MOTIVLASHTIRISHNING PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya: Maqolada bugungi rivojlanga jamiyatda ta'lim tizimining taraqqiyot jarayoniga ko'rsatadigan ta'siri natijasining samaradorligi haqida fikr bildirilgan bo'lib, unda talabalar o'quv faoliyatini tashkil etishda motivatsiya jarayoni tahliliga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek o'quv jarayoni motivlarining o'rganilish jarayoni tahlil etilgan. Maqolada motivlagning ilmiy xususiyati keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: motiv, motivatsiya, ta'lim, axloq, xulq-atvor, fundamental tadqiqot, fenomen, ehtiyoj, kognitiv, kognitiv motiv, qiziqish.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ К ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: В статье высказывается мнение об эффективности результатов воздействия системы образования на процесс развития общества на сегодняшнее развитие, в котором особое внимание уделяется анализу процесса мотивации в организации обучающихся. Образовательная деятельность. Также анализируются мотивы учебного процесса. В статье широко раскрыта научная природа мотива.

Ключевые слова: мотив, мотивация, образование, этика, поведение, фундаментальные исследования, явление, потребность, познавательный, познавательный мотив, интерес.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL BASIS OF MOTIVATING STUDENTS TO KNOWLEDGE ACTIVITY

Abstract: The article expresses an opinion about the effectiveness of the results of the impact of the educational system on the development process of the society on today's development, in which special attention is paid to the analysis of the process of motivation in the organization of students' educational activities. Also, the learning process of the motivations of the educational process is analyzed. The scientific nature of motivlag is widely covered in the article.

Key words: motive, motivation, education, ethics, behavior, fundamental research, phenomenon, need, cognitive, cognitive motive, interest.

Ta'lim tizimidagi rivojlanish jamiyat taraqqiyotining negizini tashkil etadi. Buning uchun muntazam tarzda boshlang'ich ta'lim tizimida qo'llaniladigan innovatsion texnologiyalarni o'zlashtirish, shu orqali o'quvchilarning kompetensiyalarni egallash jarayonlarini jadallashtirish, ularni rivojlanayotgan jamiyat talablariga moslashtirish taqozo etiladi. Sifatli ta'lim olish ehtiyojining kuchayishi O'zbekiston fuqarolarining muhim hayotiy qadriyati sifatida tobora dolzarblashmoqda. Chunki sifatli ta'lim ijtimoiy-siyosiy barqarorlik va haqqoniylikning asosiy omilidir.

"Farzandlarimizni mustaqil fikrlashga, zamonaviy bilim va kasb-hunarni chuqur egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash biz uchun hamisha dolzarb masala hisoblanadi", -deb o'z ma'ruzalarida ta'kidlab o'tgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning ana shu so'zlari biz, ta'lim sohasi ishtirokchilari uchun ham dasturulamaldir, ham ustuvor vazifa bo'lib hisoblanadi.

Bugun oily ta'lim tizimining rivojlanishi respublikamizda har davrdagidan bochqacha e'tibor va shiddat bilan bo'layotganligi quvinarli albatta. Ta'lim tizimini rivojlantirish har qanday jamiyatning asosiy muaamosi ekanligi hech kimga sir emas. Negaki ta'limga qaratilmagan e'tibor keying rivojlanish va taraqqiyot uchun inqiroz ekanligi kunday ravshan.

Ta'lim jarayonida talabalarda yingicha motivatsiya va ishtiyoqni rivojlantirish bu bugungi ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ularda bilim olishga bo'lgan talabchanlik, xohish, o'z ustida ishlash kabi psixologik jarayonlar ta'lim jarayonidagi turli motivlar bilan shakllanib boradi.

Motivatsiya – bu odamlar va boshqa hayvonlarning ma'lum bir vaqtda xatti-harakatni boshlashi, davom ettirishi yoki to'xtatishi sababi. Motivatsion holatlar odatda agent ichida harakat qiluvchi, maqsadga yo'naltirilgan xatti-harakatlarga moyillikni yaratadigan kuchlar sifatida tushuniladi. Ko'pincha turli xil [ruhiy holatlar](#) bir-biri bilan raqobatlashadi va faqat eng kuchli holat xatti-harakatni belgilaydi. Bu shuni anglatadiki, biz biror narsani amalga oshirmasdan turib, biror narsa qilishga undashimiz mumkin. Motivatsiyani ta'minlovchi paradigmatic ruhiy holat - bu istak. Ammo boshqa turli holatlar, masalan, nima qilish kerakligi yoki niyatlari haqidagi e'tiqodlar ham motivatsiyani ta'minlashi mumkin. Motivatsiya "motiv" so'zidan olingan bo'lib, u kishining ehtiyojlari, istaklari yoki undovlarini bildiradi. Maqsadga erishish uchun shaxslarni harakatga undash jarayonidir. Ish maqsadlari kontekstida odamlarning xatti-harakatlarini kuchaytiradigan psixologik elementlar pulga bo'lgan xohishni o'z ichiga olishi mumkin[1].

Bugun tahsil olayotgan talaba, birinchi navbatda, yangi didaktik vaziyatga moslashish bilan bog'liq bo'lgan bir qator muammolarga duch keladi, bu maktab ta'limidan tubdan farq qiladigan o'quv jarayonini tashkil etish shakllari va usullaridir. Ushbu yondashuv va u bilan bog'liq qiyinchiliklar o'ziga xos didaktik to'siqni yaratadi, uni engib o'tish kerak. Bundan kelib chiqadiki, ijobiy motivlar va asosli maqsadlarni shakllantirish bo'lajak mutaxassis shaxsini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega, chunki motivlar va maqsadlar faoliyatning muhim belgilovchilari hisoblanadi.

Tahsil olish jarayonida rivojlanib boradigan talaba motivlarining tuzilishi bo'lajak mutaxassis shaxsining psixologik tayanchiga aylanadi. Shuning uchun ijobiy ta'lim motivlarini rivojlantirish o'quvchi shaxsini tarbiyalashning ajralmas qismidir. So'nggi yillarda psixologik va ilmiy adabiyotlarda o'quv faoliyatini rag'batlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Zero o'quvchiga nisbatan salbiy yoki befarq munosabat uning muvaffaqiyatsizligi yoki omadsizligiga sabab bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili: Motivatsiya tushunchasiga ko'plab xorijiy olimlar A.Bandur, S.Zanyuk, G.Ayzenk, V.Aseyev, D.Braun G.Myurey, A.Rean, V.Stolina, X.Xekxaufen, F.Xoppe va boshqalar o'zlarining ilmiy ishlarini bag'ishlagan. R.R.Bibrich, I.O.Vasilev, I.I.Vartanova, V.V.Davydov, N.V.Yelfimova, E.P. Ilyin, A.K.Markova., M.V.Matyuxina, V.F.Morgun, A.B.Orlov, L.M.Fridman, O.M.Arestova, A.A.Verbytskiy, E.I.Savonko va boshqa psixologlar o'quvchilarning o'quv faoliyati motivatsiyasini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlariga katta e'tibor berganlar [1,2].

Talabalarining o'quv faoliyati motivatsiyasini o'rganish masalasi kam o'rganilgan. Ko'p miqdorda olib borilgan fundamental tadqiqotlarga qaramay, motivatsiya fenomeniga nazariy aniqlik va qarashlarning bir xilligi hanzugacha mavjud emas, bu muammoga mavjud qarama qarshi yondashuvlar bilan mazkur tushunchaning ko'p qirrali ekanligi bog'liq. Bir tomondan, motivatsiya xulq-atvoriga yo'naltirilgan va uni qo'llab-quvvatlovchi omillar majmui singari ko'rib chiqilsa, boshqa tomondan – organizm faolligini chaqiruvchi va uning yo'nalishini aniqlovchi uyg'onish yoki motivlar singari majmua, ya'ni inson xulq atvorini uyg'otuvchi va yo'naltiruvchi omillar majmui sifatidagi ko'rib chiqiladi. Undan tashqari, motivatsiya insonning aniq faoliyatini boshqaruvchi jarayon sifatida o'rganadi.

Tahlil va natijalar: Ta'lim faoliyatini rag'batlantirish muammosini hal ahamiyati nuqtai nazaridan ta'lim motivatsiya, deb aslida bilan belgilanadi. O'quv jarayonini samarali amalga oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. Ma'lumki, bu o'qishga salbiy yoki befarq munosabat bo'lib, talabaning past akademik ko'rsatkichlari yoki kam erishishiga sabab bo'lishi mumkin.

Motiv (*lotincha moveo, movere*–harakat qilish, faollashtirish, surish) inson harakatlari va amallarining rag'batlantiruvchi kuchidir. Motiv, shuningdek, insonning faoliyatini keltirib chiqaradigan va ushbu faoliyat yo'nalishini belgilaydigan ongli ehtiyoj sifatida tushuniladi. Shunga ko'ra, motivatsiya–bu harakatni amalga oshirishga turtki bo'lgan aqliy hodisalar, shaxsning faoliyatini va uning rejalashtirilgan natijaga erishishga yo'naltirilganligini belgilaydigan harakat. Faoliyatning muhim regulyatorlari bo'lgan etakchi shaxsiy xususiyatlardan biri sifatida motivlar talaba faoliyatining yo'nalishini, uning xulq-atvori va axloqiy tamoyillarining barqarorligini belgilaydi.

L.Bojovich ta'limning ijtimoiy va kognitiv motivlari nisbati normasini belgilab, kognitiv motivlar iyerarxiyada ijtimoiy motivlar ta'minlanishi kerak, deb hisoblaydi. O'rganish jarayonida motivlarni mazmuniga ko'ra quyidagi guruhlariga ajratadi:

mazmuni ijtimoiy ehtiyojlar, qiziqishlar, oliy ta'limning yuqori ijtimoiy ahamiyatidan xabardor bo'lgan keng ijtimoiy motivlar; ta'lim faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan jarayonning o'zi, o'rganilayotgan narsalarning mazmuniga talabalar, ta'limga munosabat bildiruvchi ilmiy va kognitiv motivlar;

1. Kasbiy motivlar.
2. o'liy ma'lumot kasb egallash uchun asos sifatida qaraladi.
3. Utilitar motivlar, uning asosini bitirgandan keyin shaxsiy imtiyozlar olish, o'z farovonligi motivlari.
4. Ijtimoiy identifikatsiya motivlari – talabaning ota-onasi, do'stlarining uning xulq-atvoriga ta'siri.

Ta'lim faoliyati motivatsiyasini o'rgangan F.Haydarov va boshqalarning ta'kidlaganidek, *"o'rganish motivatsiyasi doimiy ravishda o'zgarib turadigan va bir-biri bilan yangi avlodlarga kiradigan bir qator motivlardan iborat. Shuning uchun motivatsiyani shakllantirish–bu o'rganishga ijobiy yoki salbiy munosabatni kuchaytirishning oddiy o'sishi emas, balki uning ortidagi motivatsion soha tuzilishining murakkablashishi"*[1,2,4].

Ta'lim faoliyati motivatsiyasini tahlil qilish jarayonida asosiy narsa nafaqat dominant motivatorni (motivni), balki insonning motivatsion sohasining tashqi va ichki mazmunini aniqlashdir. Tashqi motivatsiya inson xatti–harakatlarini boshqaradigan yoki bostiradigan mukofotlar, jazolar va boshqa rag'batlantirish turlariga asoslanadi. Tashqi motivatsiya holatida xatti–harakatni tartibga soluvchi omillar shaxsning ichki o'ziga bog'liq emas. Ichki motivatsiya ishdan (o'qishdan) zavqlanishga hissa qo'shadi, qiziqish, hayajon uyg'otadi, shaxsning o'ziga bo'lgan hurmatini oshiradi. Ta'lim motivatsiyasi, boshqa motivatsiya turlari singari, barqarorlik va dinamizm bilan ajralib turadi. Psixologik barqarorlik ular tomonidan insonga ta'sir qiluvchi omillarning keng o'zgarishi bilan aqliy faoliyatning zarur darajasini saqlab turish qobiliyati sifatida belgilanadi. Barqarorlikning haqiqiy ifodasiga asoslanib, mualliflar uni ta'lim motivatsiyasining kuch, xabardorlik, samaradorlik, faoliyatning ma'no shakllantiruvchi motivini shakllantirish, jarayonga yo'naltirish va boshqalar kabi xususiyatlari bilan birgalikda ko'rib chiqadilar. E.Savonko va I.P.Imenitova talabalar motivatsiyasining turlari bo'yicha quyidagi shartli tasnifiga e'tibor qaratadi: Talabaning psixologik xususiyatlari va o'quv jarayoni bilan bog'liq bo'lgan birinchi, dominant tip motivatsiyaning o'ziga xos ichki turi sifatida talabaning ma'lum bir fanga qiziqishini belgilaydi; **ikkinchi tur** – situatsion motivatsiya, bu turni o'quv jarayoniga tashqi deb hisoblash mumkin; **uchinchi tur** – konformist yoki taklif qiluvchi motivatsiya.

Bu qiymat yo'nalishlari va shaxsning haqiqiy xatti–harakatlari o'rtasidagi tafovutlar bilan bog'liq. Masalan, vaziyat yuzaga kelganda muayyan mavzuni o'rganishga qiziqishi bo'lmagan talaba oldida, tanlangan kasb doirasida muvaffaqiyatli faoliyat uchun zarur bo'lgan ushbu mavzu bo'yicha bilimlarni olish zarurati tug'iladi – bu konformistik motivatsiyaning namunasidir. Bunday motivatsiyani rag'batlantiradigan imtiyozlar, masalan, oshirilgan stipendiya olish, davlat budjeti hisobidan o'qishni davom ettirish istagi, bakalavrning malaka darajasini olgandan keyin magistr darajasida o'qish istagi. Motivatsiyaning uchinchi turi majburiy ekanligini ko'rish oson va bu psixologik noqulaylik bilan bog'liq.

N.Norqulova tadqiqotida talabalar shaxsan muhim ma'no shakllantiruvchi motivni shakllantirishi mumkinligi va bu jarayon uning xususiyatlarini shakllantirishning ma'lum bir ketma–ketligida amalga oshirilishi ta'kidlangan. Muallif ta'kidlaganidek, dastlab o'quv–kognitiv motiv harakat qila boshlaydi, keyin u hukmronlik qiladi va mustaqillikka erishadi va shundan keyingina u amalga oshiriladi, ya'ni birinchi shart bu o'quv faoliyatining o'zi tashkil etilishi. A.Chuvalov ko'rsatganidek, motivatsiya faoliyat natijasiga emas, balki usullarga qaratilgan bo'lsa, samaraliroq ta'sir o'tkazadi. Olimlar motivatsiya muvaffaqiyatli o'rganishning etakchi omillaridan biri ekanligini isbotladilar. Ammo uning xususiyatlari va samaradorligi talaba o'tadigan o'quv jarayonining turli bosqichlarida farq qiladi.

Talabalarining bilim qiziqishlarini rivojlantirishda mustaqil ish usullari muhim o'rin tutadi. Bularga darslik, ma'lumotnomalar bilan ishlash, algoritmlar bo'yicha vazifalarni bajarish, tajribalar o'tkazish, talabalarga notanish vaziyatlarni tahlil qilish, subyektiv ravishda yangi ma'lumotlar yaratish,

kurs ishlari va tezislarni yozish usullari kiradi. Muvaffaqiyatli ta'limning sharti motivatsiya bo'lib, u o'quvchini o'z bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish, tashqi omillardan ishonch va mustaqillikni oshirish maqsadida muayyan faoliyatga undaydi. Universitetlardagi talabalar faoliyatini ishonch bilan ta'lim va kasbiy deb atash mumkin. Maktab o'quvchilari maktabni tugatib, oiliy ta'lim muassasiga o'qishga kirgandan so'ng, ular kasbiy o'zini-o'zi tasdiqlash bilan bog'liq motivlarning o'zgarishi bilan ajralib turadi. Bu shuni anglatadiki, kasbiy motivlar nafaqat o'quv motivatsiyasi tarkibiga kiritiladi, balki uning ajralmas tarkibiy qismiga aylanadi, o'qitish motivlari bilan o'zaro ta'sir qiladi va ta'lim va kasbiy motivatsiyani shakllantiradi[5].

Xulosa. Tadqiqotchilar motivatsiya muvaffaqiyatli o'rganishning etakchi omillaridan biri ekanligini isbotladilar. Ammo bu omilning xususiyatlari va uning samaradorligi, ya'ni talaba o'tadigan o'quv jarayonining turli bosqichlarida farqlanadi. Birinchi kursdan oxirgi kursgacha ta'lim va kasbiy faoliyatning o'zi va uning motivatsiyasi o'zgaradi. Masalan, ularning umuman yangi vaziyatga, xususan, ta'lim faoliyatiga moslashish jarayoni birinchi kurs talabalari uchun o'ziga xos hisoblanadi. Har qanday kasbiy ta'limning asosiy muammosi talabaning haqiqiy o'quv faoliyatidan uning kasbiy faoliyatini o'zlashtirishga o'tishdir. Faoliyatning umumiy nazariyasi pozitsiyasidan bunday o'tish birinchi navbatda motivlarni o'zgartirish chizig'i bo'ylab o'tadi, chunki bu faoliyatning konstruktiv belgisi bo'lgan motivdir. Ammo, agar kognitiv motivlar o'quv faoliyatiga xos bo'lsa, unda kasbiy motivlar amaliy faoliyatga xosdir. Shunday qilib, talabaning o'quv va kognitiv faoliyatidan mutaxassisning kasbiy faoliyatiga o'tish asosan kognitiv motivlarni kasbiy motivlarga aylantirish muammosidir. Shu sababli motivatsiya talabalarga shaxsiy hayotida yoki o'qishida, kelajakdagi faoliyatida yoki martabasida nimani yoqtirishlarini bilib olish va o'zini-o'zi anglash uchun olgan bilimlaridan foydalanishni ta'minlashi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'oziyev E. Umumiy psixologiya. –Toshkent, Yangi asr avlodi. 2010
2. Davletshin M. Umumiy psixologiya. –Toshkent, TDPU. 2007
3. G'oziyev E., K.Mamedov. Kasb psixologiyasi. - T.: O'zMU, 2003. 156-b.
4. Yusupova F. I. O'quvchilar individual tayyorgarligini amalga oshirishning pedagogik-psixologik jihatlar. "Xalq ta'limi" jurnali. 2005. №5. 90-93-b.
5. Maxmudova D. O'quvchilarni kasbga yo'naltirishga oid pedagogik faoliyat elementlari orasidagi uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash. Xalq ta'limi jurnali. 3-son, 57-58 bet.